

Ruttkay, Alexander

Archeologický výskum kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí - informácia o výsledkoch

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 9-20

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140232>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

A.

SAKRÁLNÍ STAVBY
A POHŘEBIŠTĚ

Archeologický výskum kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí – informácia o výsledkoch

ALEXANDER RUTTKAY

Príspevok venujem s gratuláciou a s úctou Vladimírovi Nekudovi z príležitosti jeho 70. narodenín

V r. 1989–90, 1992–93 a 1995 sa uskutočnil archeologický výskum v interiéri a v okolí známej stredovekej stavebnej pamiatky – kostola sv. Michala v Nitre – časť Dražovce. Silueta kostola na plošine ostrohu vystupujúceho príkro nad okolitú rovinu je jednou z dominant krajinskej scenérie v okolí mesta Nitry a častým objektom pozornosti reprezentatívnych fotografických publikácií. Z hľadiska výskumných cieľov bola na prvom mieste skutočnosť, že kostol patrí k najvýznamnejším reprezentantom románskej dedinskej architektúry na Slovensku a že doterajšie poznatky o ňom sa javili protirečivé a paradoxne – popri širokom odbornom záujme a publicite – aj značne torzovité. Predovšetkým datovanie a stavebný vývoj kostola – na jednej strane predpoklad zachovania en bloc románskej hmoty takmer v celom rozsahu, na druhej strane indície o predrománskom, ba dokonca veľkomoravskom pôvode stavby – a vo všetkých interpretačných prístupoch domnienka o hradisku, alebo panskom sídle z 12. stor., ktorého súčasťou by bol aj emporový kostol si nárokovali rozsiahlejší odkryv.

Výskum objektu na doslova „zelenej lúke“ sa stal v r. 1989 aktuálnym predovšetkým na základe pamiatkársko-ekologického zámeru vytvoriť v oblasti Chránenej krajinskej oblasti (CHKO) Zobor vlastivedný náučný chodník. Jednou zo zastávok sa mal stať ostroh s kostolom sv. Michala a panoramatickým výhľadom na okolitú krajinu. Archeologický výskum mal o. i. priniesť nové a presnejšie informácie pre publikáciu o náučnom chodníku a pre informatívne panely na jeho trase. V priebehu výskumu v r. 1989 (*Ruttkay, A. 1991*), 1990 a 1992, ktorý autor vykonával za technickej spoluúčasti *E. Rejholca* a študentských brigád z nitrianskych gymnázií zmenili sa organizačné podmienky, ale i pôvodný zámer budovať náučný chodník. V závere výskumu, ktorý sa v tejto prvej etape dotkol len exteriérových častí kostola a sústredil sa hlavne na odkrytie podstatnej časti prikostolného cintorína a na overenie charakteru fortifikácie ostrožnej lokality, bolo možné na základe pozorovaní základového muriva kostola z exteriérovej strany konštatovať, že románsky kostol má aspoň 2–3 fázy pred polovice 13. stor., že prvá zistená fáza vznikla najneskôr už okolo polovice 11. stor. a že v stredoveku patrila ku kostolu ešte jedna pomerne veľká prístavba. Okrem zhodnotenia výsledkov som však upozornil na dezolátny stav kostolíka, najmä jeho strechy a na nevyhnutnosť pristúpiť aspoň k minimálnym opravám (*Ruttkay, A. 1993*).

Zhoda okolností viedla k tomu, že pôvodná urgentná požiadavka na opravu sa rozvinula od roku 1993 – vďaka kolegyniam *S. Paulusovej* a *D. Iljevovej* – na komplexný architektonický a umeleckohistorický výskum exteriérovej a interiérovej časti muriva (*obr. 1*). Kostol bol prvýkrát v celej hmote zameraný (*K. Tóth*). Nepochybne oživenie záujmu o osud tejto stavby podmienila i skutočnosť, že dražovský kostol, resp. jeho zrkadlový obraz je nosným motívom výtvarného riešenia päťdesiatkorunovej bankovky Slovenskej republiky. Som rád, že už v prvej etape archeologického výskumu som mal možnosť zistiť, že kostolík v tej románskej podobe, ako je uvádzaný v literatúre a pamiatkových zoznamoch nie je najstaršou stavebnou fázou. Výskumy nadzákladových múrov umožnili toto zistenie nielen rozvinúť, ale obohatiť o poznanie celého – ako sa ukázalo pomerne zložitého – stavebného vývoja kostolíka (*S. Paulusová 1997*).

Umeleckohistorický výskum a najmä príprava reštaurácie a náležitých pamiatkových úprav objektu, umožnili v rokoch 1993 a 1995 realizovať nateraz poslednú a z hľadis-

ka objemu a finančných nákladov najmenej náročnú fázu archeologických prác – výskum v interiéri kostola. Výsledky dobre korešpondujú s pozorovaniami vzťahov v nadzákladovom murive.

V príspevku stručne zhrnujem doterajšie názory o kostole sv. Michala, písomné údaje o ňom a o obci Dražovce a napokon informujem o výsledkoch archeologického výskumu s dôrazom na synergický efekt pri vzájomnom dopĺňaní sa s výsledkami umeleckohistorického výskumu.

Obr. 1. Nitra-Dražovce. Kostol sv. Michala, stav v priebehu historicko-architektonického výskumu (1993).
Foto A. Ruttkay.

1. Poloha a charakter lokality (stav pred výskumom)

Vápencový ostroh – západný výbežok Pliešky, súčasť masívu vrchu Zobor – je situovaný na severnom okraji intravilánu (obr. 2). Na hornej plošine (207 m n. m.), z troch strán obohnanej umelým valovým násypom (veľkosť 0,42 ha) a s výrazným prevýšením nad príslušnú časť Ponitria, dominuje kostolík sv. Michala. Charakteristika kostola bola pred komplexným výskumom veľmi jednoduchá. Na obdĺžnikovú loď s malou, jednoduchým ihlanom ukončenou vežou a na južnej strane s pravouhlým portálom a tromi vysoko posadenými oknami, pripája sa apside viacmenej polkruhového tvaru osvetlená v pozdĺžnej osi jedným okienkom. Celková vonkajšia dĺžka stavby je v úrovni terénu takmer 10 m, vnútorné rozmery lode pri hrúbke múrov 0,66–0,70 m sú 6,30×4,36 m, šírka apsidy v úrovni triumfálneho oblúka 2,90 m. Os kostola sa odchyľuje od orientácie Z–V apsidou na juh ca o 20 stupňov. Kostol bol obojstranne omietnutý a preto poznatky o stavebnom materiáli v prvých popisoch boli len približné. Skutočnosť, že na nárožniach sa zachovali mohutné kvádre (výška až 40–50 cm) svojimi rozmermi akoby priveľké na tento kostolík, ustálil sa názor, že kostol bol vybudovaný z lomového kameňa. V interiéri bola novšia tehlová, „na

kant“ stavaná dlážka a lavice pred jednoduchým barokovým oltárom a kazateľnicou. V západnej časti lode však objektom rozhodujúcim pre zaradenie objektu medzi zemepanské emporové kostoly bola tribúna stojaca na dvoch emporových pilieroch a jednom polpilieri. Podobné členenie na tri sklenuté polia s polkruhovými otvormi bolo aj na úrovni druhého podlažia – teda vo funkčnom priestore vlastnej tribúny. Zo stredného poľa na poschodí vystupuje murivo spomenutej veže. Uvádzam tento východiskový popis objektu už v minulom čase, lebo po zhodnotení výsledkov výskumu a v súčasnosti realizovanej pamiatkovej úprave, ktorú financuje Ministerstvo kultúry a mestská samospráva Nitry sa vzhľad kostola nepochybne zmení.

Na jadre ostrohu z jurského vápenca je 30–70 cm hrubá vrstva hliny zmiešanej s drťou zo zvetralého skalného podlažia. Plošina je trávnatá, nad úroveň terénu miestami prečnievajú monolitné balvany – náhrobné príkrovy. Na severných a západných svahoch lokality je borovicový lesík. Južné a juhovýchodné svahy porušil kameňolom. Pozostatky valu sú zreteľné na severnej hrane plošiny, najvýraznejšie, miestami až s 1,5 m prevýšením vystupuje val na východnej – šijovej – strane, no jeho pokračovanie na južnej, pomerne tiež ľahko prístupnej strane plošiny je fortifikácia podstatnej časti porušená. V južnej časti lokality sú zachované zvyšky výrazných, pôvodne väčších jaskynných útvarov.

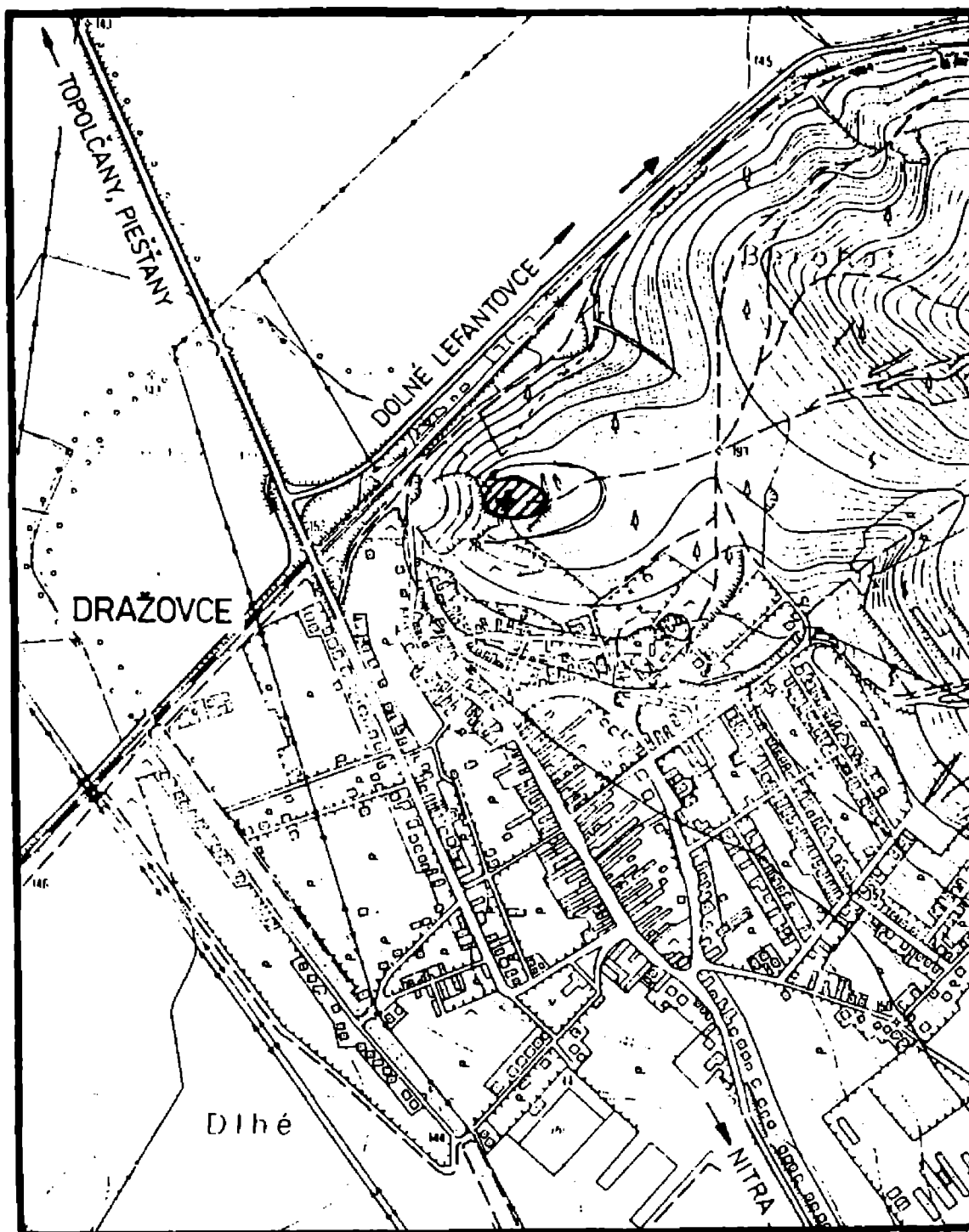
2. Lokalita v odbornej a vlastivednej literatúre

O kostolíku v Dražovciach vyskytuje sa informatívna klasifikácia už v župnej monografii z konca 19. stor. (*Nyitra vármegye 1898*). V kapitole o obciach v župe na str. 93 pod heslom Dražovce uvádza J. Sziklay, že: „*Malá kaplnka... stojí na výbežku vrchu Zobor, vysoko nad dedinou ... pochádza ešte z dôb panovníkov árpádovskej dynastie. Doba jeho výstavby sa kladie do 12. stor.*“ Na inom mieste je v kapitole o dejinách župy autor L. Dedek-Crescenc na str. 550 poetickéjší, pritom konkrétnejší, no i opatrnejší: „*Podľa župnej tradície by bola jedným z najstarších kostolov tá kaplnka, ktorá stojí nad dedinou (Dražovce) na poslednom výbežku vrchu Zobor a vystiera svoje ochranné krídla smerom k široko s rozprestierajúcej roviny pod ňou. O kostole samotnom nemáme písomnú zmienku, ale vieme, že bol filiálnou farnosťou starodávneho zoborského konventu a duchovnú starostlivosť o dražovských veriacich vykonával vždy kňaz vybraný spomedzi benediktínov. Stavebný štýl kaplnky, pokiaľ by sa zachovala v pôvodnom stave, by síce poskytoval akúsi informáciu o jej starobylosti, ale pre presné datovanie neposkytuje dostatočný základ.*“

Významný bod v dejinách odborného záujmu i o túto lokalitu predstavuje už závažná práca Š. Janšáka orientovaná na predpokladané halštatské hradiská (1929, s. 6–8, tab. III., obr. 7, 8). Zverejnil dobre zameraný pôdorys a profil ostrohu. Veľkú pozornosť venoval najmä priebehu opevnenia. V profiloch valu porušeného ťažbou v kameňolome zistil hlinu prepálenú do červena, „čo by ukazovalo na valy, ktoré odborná literatúra menuje spečenými“. Z náčrtu vyplýva, že Š. Janšák zakreslil aj val okolo temena ostrohu, no fortifikačný systém vyznačil aj ďalšími, dnes už v teréne ťažšie identifikovateľnými valovými pásmi, na základe ktorých vyslovuje názor, že hradisko malo až tri „dvory“. Š. Janšák nevenuje „kapličke na povrchu hradiska“ osobitnú pozornosť. Podľa jeho mienky kultúrna vrstva na plošine je veľmi plytká, denudáciou terénu boli asi zničené staršie nálezy, teda napokon aj najneskorší súbor – prikostolný cintorín. Pozornosť si zasluhuje konštatácia, že hroby sú zachované len v telese valu, „kde sa objavujú, ako radiálne priepadliny na smer valu kolmo postavené“ (Š. Janšák uvádza k tomu aj náčrtok situácie). Tieto hroby často poškodzujú miestni obyvatelia, zhromažďujú pritom nálezy – „zbrane a drobné ozdoby (všetko z doby historickej)“, z ktorých značný počet je vraj v rukách Dražovčanov. Autor neidentifikoval osobitné jaskynné útvary (stotožnil ich so šachtami na ťažbu kameňa), no spomína medzi nálezmi „úlomky krápnikov“.

Prvý, primerane vtedajším možnostiam veľmi precízny popis dražovského kostola uskutočnil V. Mencl (1937, s. 121 a n., 126, 127) vo svojej klasickej práci o románskej

architektúre na Slovensku. Zaradil ho do kategórie dedinských zemepánskych kostolov. Domnieva sa, že ide o stavbu z lomového kameňa na nárožiach s veľkými kvádrami. Miestami viditeľné tehly považuje za materiál vtrúsený počas opráv, ktoré sa podľa tabuliek s nápismi nad vstupom a na západnom štíte (tieto nápisy sú v súčasnosti už takmer nečitateľné – pozn. A. R.) uskutočnili v rokoch 1780 a 1829. V. Mencl pokladá prakticky celú stavbu za homogénnu a románskeho pôvodu. Datuje ju do 12. stor. s tým, že „kostolík právom býva pokladaný za jednu z najstarších slovenských pamiatok“. Jeho vznik vysvetľuje aspoň do začiatku 12. stor. existujúcim veľkofarským systémom, t. j. existenciou fár priamo v areáli veľmožských sídiel – dvorcov, alebo hradov. Za jeden z takýchto zemepánskych sídiel považuje na základe zvyškov fortifikácie a emporového kostola aj dražovskú ostrožnú lokalitu.

Obr. 2. Nitra-Dražovce. Výsek z toposekcie. Poloha ostrožskej lokality označené šrafovaním, polohu kostola sv. Michala označuje krížik.

Existenciu tunajšieho panského sídla posilnil archeologický výskum v r. 1947–48 (*Kraskovská 1964*) o ktorom sa zmienime v ďalšej pasáži príspevku a etymologická klasifikácia *J. Stanislava (1948, II, s. 166)*; pôvod najstaršieho známeho názvu Dražoviec z r. 1113 – villa Drasey – je možný ako latinská genitívna, teda vlastníctvo označujúca forma slovanského osobného mena Draž, Dražej.

V nasledujúcich klasifikáciach kostola sa potom dlhší čas neobjavili výraznejšie nové prvky (napr. *Súpis pamiatok 1967–1969, I, s. 337*).

3. Dražovce a kostol sv. Michala v písomných prameňoch

Dražovce vyskytujú sa už v druhej zoborskej listine z r. 1113, spolu s ďalšími takmer 70 osadami v okolí Nitry, na Ponitří a na Považí spomínanými pri rekognoscácii majetkov benediktínskeho opátstva sv. Hypolita po ničivom vpáde olomouckého údelného kniežaťa Otta II. v r. 1109 smerujúceho k Nitre (*CDES 1971, s. 64–67*; o výbojoch Svato-pluka a jeho brata Otta II. v r. 1108–1109 pozri napr. *Pauler 1899, s. 215–216*). Listina má mnohoraký význam, na tomto mieste uvediem aspoň dve poznámky:

- a) tradične sa všetky osady spomínané v r. 1113 považujú za majetky opátstva, v skutočnosti však ide o zjednodušený metačný popis, t. j. v zozname sú aj dediny patriace iným vlastníkom a v niektorých sa dokonca menovite spomínajú aj „susedia“ – svetskí feudálni vlastníci. Medzi takéto osady patria aj Dražovce. V súvisi s nimi sa dostal do odbornej literatúry počínajúc *V. Chaloupeckým (1923, s. 361)* zvrät „*villa Drasey S. Ypoliti*“. V listine sa však v skutočnosti výslovne uvádza, že majetok opátstva „*de villa Drasey est terminus quedam via de Chirna, que ducit ad quendam montem, qui dicitur mons leporis, et de monte isto usque ad Nitriam cum villa Dobroduc*“. Méta „*mons leporis*“ je latinskou formou názvu vrchu Lupka, „*villa Dobroduc*“ zodpovedá zaniknutej osade, dnes majeru Dobrotka s potokom toho istého mena severne od Dražoviec. V každom prípade druhá zoborská listina svedčí o tom, že v tom období Dražovce ešte nepatrili medzi majetky zoborského kláštora a že mohli byť najskôr súkromným šľachtickým vlastníctvom,
- b) správu o pustošení v r. 1108–1109 v okolí Nitry treba zobrať do úvahy aj pri interpretácii stavebného vývoja skúmaných objektov v tomto regióne, v danom prípade dražovského kostola.

Prehľad o majetkových zmenách zoborského opátstva je veľmi medzerovitý, pravdepodobne však najneskôr v priebehu 13. stor. sa poddanskou osadou kláštora stali i Dražovce. No až v prepise prvej zoborskej listiny z r. 1111, ktorý sa uskutočnil v r. 1414 je interpolovaný dodatok s názvami osád patriacich opátstvu a medzi nimi je aj „*Drasei*“ a vzápätí aj prvá zmienka o tunajšom kostole (kaplnke) – „*in Orozey capelle sancti Michaelis*“ (*CDES 1971, s. 64; Marsina 1961*). Po zániku benediktínskeho kláštora pripadli Dražovce spolu s ostatnými majetkami bývalého opátstva nitrianskemu biskupstvu (*Vurum 1835, s. 299*).

Popri sporadických zmienkach v stredovekých listinách (okrem už uvedených prakticky patrí sem ešte zmienka k r. 1366 o osade „*Drasi*“) málo informácií poskytujú aj neskoršie pramene. V r. 1624 v rámci archidiakonátu pri biskupskej katedrále v Nitre figurujú Dražovce ako filia fary v Močenku (*Vágner 1896, s. 24*).

O demografických pomeroch v obci informuje turecký daňový súpis z r. 1664 (*Blaskovics 1993, s. 325*). Dedina „*Diraž*“ mala v tom čase 27 domácností, z nich daňovú a desiatkovú povinnosť malo zaznamenaných 35 dospelých – plnými menami a priezviskami uvedených – mužov. Išlo teda o dedinu, ktorá mala asi 120–150 obyvateľov. Ďalší prehľad je potom až z roku 1869, keď Dražovce mali 875 obyvateľov (*Slovník obcí 1977, s. 353*).

O kostole poskytujú určité informácie len kanonické vizitácie. Pozoruhodné je, že okolo r. 1660 bol kostol v zlom stave. Ako obranu pri nebezpečenstve prenikania zlodejov do interiéru zamurovali okná. Najpodrobnejšia je však vizitácia uskutočnená v období epis-

kopátu K. Gustiniho (1766, V, s. 284–285). Zdôrazňuje starobylosť kostola a pevný stavebný materiál. Vchod je z juhu bránou z dvojitých (!) dosák a so silným zámkom. Hlavný oltár patrí sv. Michalovi archanjelovi, kamenná menza má všetky náležitosti k bohoslužbe. Vedľajší oltár na epištolovej strane lode, na ktorom stála malá soška P. Márie, však nemá bohoslužobné náležitosti. Na evenjeliovej strane je murovaná kazateľnica. Sakristiu kostol nemá. Pozoruhodné je, že vizitátor neeviduje dvojpodlažnú emporu. Uvádza naopak, že „chór je z dosák, hrubo natretý“. Veža nad vchodom je murovaná a pokrytá šindľom. Zvon však nie je, zvonica je dole v dedine. Okola kostola je cintorín, ktorý však ohradzuje len akási „stará priekopa“. Zrejme sa tento cintorín už nepoužíval, pretože „druhý cintorín je vyššie Dražoviec na svahu kopca obohnaný novou priekopou proti zveri“.

Vizitácia K. Gustiniho nasvedčuje tomu, že stavebná podoba kostola bola pred 230 rokmi v podstate už zhodná s dnešnou. Cintorín sa presťahoval na svah návršia, teda už na súčasné miesto. Kostol, ktorý je v posledných decéniach svojej funkcie filiálneho kostola dohráva svoju aktívnu úlohu. V r. 1803 postavili v dedine nový farský kostol sv. Františka Xaverského. Na starobylom hornom kostole sa odvtedy konali bohoslužby len na deň sv. Michala archanjela.

4. Výsledky archeologických výskumov

O už vyššie uvedenú funkčnú klasifikáciu V. Mencla sa opierala aj L. Kraskovská (1961), ktorá v r. 1947 a 1948 uskutočnila z hľadiska dejín archeológie stredoveku na Slovensku veľmi inšpirujúci zisťovací výskum v okolí kostola s cieľom získať informácie o charaktere a rozsahu cintorína a o datovaní valu. Po výskumoch V. Budinského-Kričku (1944) v Liptovskom Mikuláši a Martine išlo o ďalší, no rozsiahlejší archeologický výskum intencionalne zameraný na odkrývku časti prikostolného cintorína. L. Kraskovská odkryla 55 hrobov a získala dovtedy najpočetnejší súbor šperkov a ozdôb tela z 12.–14. stor. Potvrdilo sa, že aj v ťažkých terénnych podmienkach – miestami vysoko vystupujúce skalné podložie – v stredoveku sa systematicky pochovávalo len na pomerne malom priestore okolo kostola. Ojedinele sa však vyskytli v medzi nimi i hroby zo 16.–17. stor. Naopak, hroby radiálne zapustené do telesa staršieho valu - teda ďaleko od kostola – patria výlučne až do 17. stor. Počas tohto výskumu sa prvýkrát podrobnejšie klasifikoval osobitý fenomén – kamenné príkrovy nad stredovekými hrobmi.

L. Kraskovská uskutočnila aj rezy valom. Konštatovala jeho narušenie hrobmi a nedostatok nálezov vhodných na presnejšie datovanie. Zistila, že červená drvina – teda už spomenutý „spečený val“ podľa Š. Janšáka – je charakteristická pre štruktúru valového násypu na všetkých skúmaných miestach. Teleso valu však bolo vymedzené podľa jej zistení dvomi na sucho kladenými „múrmí“ z lomových kameňov. Autorka sa priklonila ku koncepcii V. Mencla o emporovom kostole z 12. stor. na zemepánskom sídle opevnenom valom. Tomuto by zodpovedali aj sídliskové nálezy (zlomky keramiky, ovčiarske nožnice, bronzová ostroha s bodcom). Priame náznaky o situovaní vlastného sídla sa však nezistili.

K tunajšiemu situovaniu sídla dvorcového typu s možnosťou datovania už do 9. stor. sa pripojil aj autor tohto príspevku (Ruttkay 1989, s. 79, 80). Podporou pri príprave výskumu sa mu javili aj tri celkom nové skutočnosti:

- a) morfológická zhoda polohy s polohou veľkomoravského dvorca v Ducovom (Ruttkay 1989, s.64 a n.);
- b) v Dražovciach sa našla ostroha z 9. stor (Bialeková 1977, s. 152), ktorá – podľa predbežných informácií – mala pochádzať z porušeného hrobu na návrší s kostolíkom.
- c) letecké fotografovanie lokality (I. Kuzma, J. Rajtár) naznačovalo prítomnosť farebne odlišných a pravidelných útvarov na južnej a východnej strane plošiny ostrohu; boli to indície pre možnú existenciu sídliskových objektov.

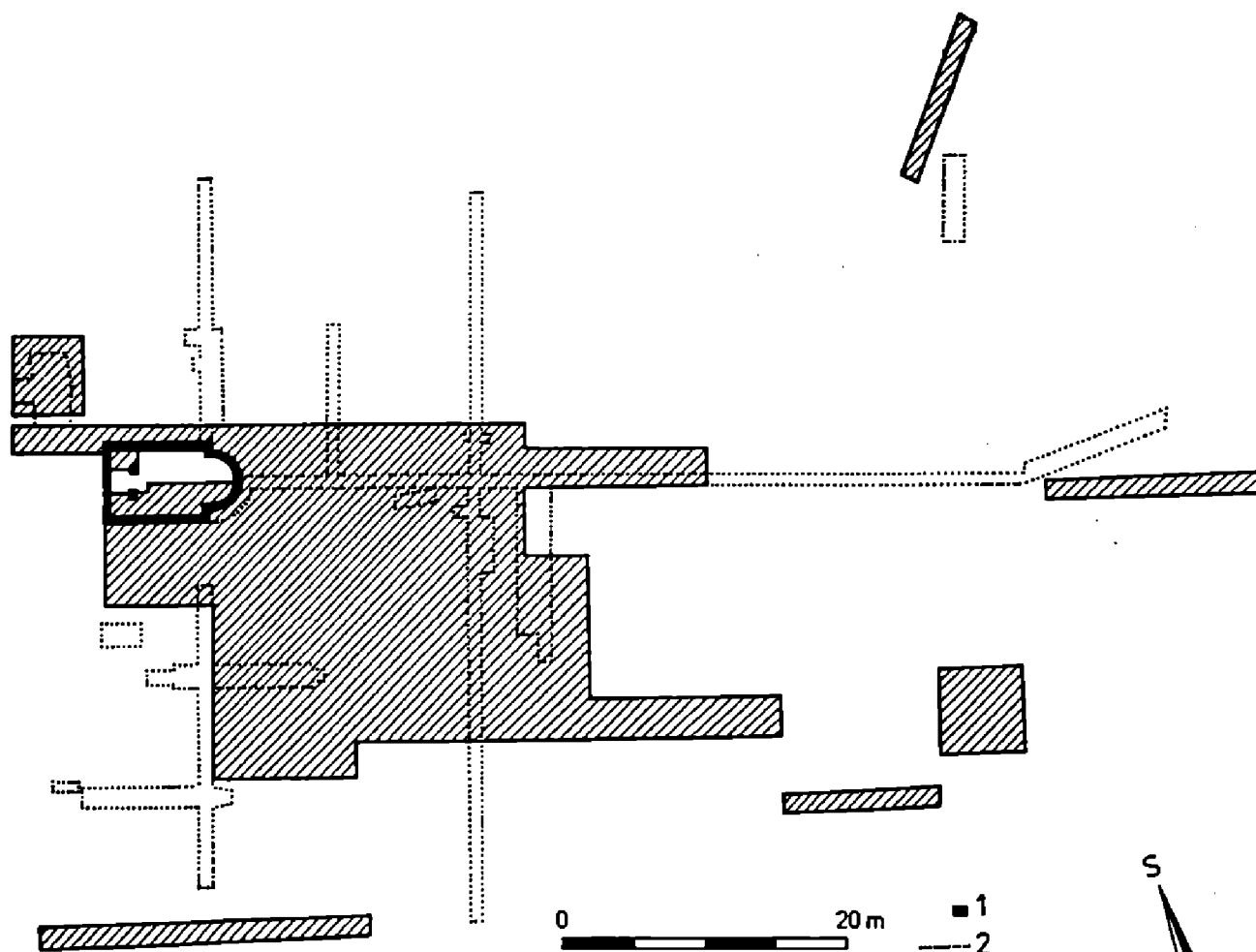
V priebehu výskumu od r. 1989 sa celkove odkryla plocha o veľkosti okolo 900 m² (obr. 3). Preskúmali sme okolie a potom aj interiér kostola, na troch miestach sa uskutočnil

rez valom a na miestach predpokladanej priekopy. Odkrylo sa 392 hrobov prikostolného cintorína. Vzhľadom na zistený rozsah pochovávaní ide spolu s 55 hrobmi odkrytými *L. Kraskovskou* o súbor 447 hrobov, t. j. vyše 2/3 z celkového počtu asi 650 hrobov, s ktorými možno na lokalite počítať. Zistili sme a dokumentovali spolu 22 monolitických kamenných náhrobných príkrovov. Zameriam sa na informáciu o výskume samotného kostola, o cintoríne, resp. o sondáži vo vale podám len krátky záznam.

a) Výskum kostola

Indície o staršom jadre kostola pred obdobia jeho dnešnej románskej podoby sa podarilo spresniť pri výskume interiéru.

I. stavebná fáza. Odkryli sa základy budované z lomového kameňa a spájané žltkastou, veľmi konzistentnou maltou. Tento kostol bol zhodný v dĺžke s dnešnou podobou stavby, mal však o 10–15 cm užšiu loď a mierne dovnútra zatahnuté výbežky apsidy v oblasti triumfálneho oblúka, takže apsida mala podkovovitý tvar. Vstup do tohto kostola bol podobne ako do známeho objektu z južnej strany tu sa však zostupovalo do interiéru dolu schodmi (zachovali sa tri stupne vysokých schodov z veľkých neopracovaných kameňov, ktoré viedli k najstaršej zo siedmich úrovní dlážok v kostole v hĺbke 88–91 cm pod dnešnou úrovňou terénu. Pozostávala z tvrdého maltového poteru, je silne poprehýbaná. Miestami nad jej úroveň vystupujú výbežky skalného podlažia, v značnej časti pôdorysu kostola je však medzi skalným podlažím (najčastejšie v hĺbke ca 100 cm) a dlážkou č. 1 vrstva čiernej mastnej hliny, v ktorej však neboli žiadne nálezy. Dlážka č. 1 prebieha v rovnakej výške v celej preskúmanej časti pôdorysu stavby – medzi loďou a apsidou teda nebol výškový rozdiel.

Obr. 3. Nitra-Dražovce, skalný ostroh s kostolom sv. Michala. Plán odkrytých plôch pri výskume v r. 1947–1948 (obrysy vyznačené bodkovaním) a v priebehu archeologického výskumu od r. 1948 (šrafované plochy).

2. *stavebná fáza*. Považujeme za ňu vybudovanie zvýšeného stupňa v priestore apsidy a na túto niveletu (hlbka 66 cm) nadväzujúcu dlážku č. 2 (maltový príkrov o hrúbke 3–4 cm). Niveleta dlážky zodpovedá nivelete múrika – schodíka o výške ca 22–25 cm a šírke 40–45 cm budovaného z plochých lomových kameňov rôznej veľkosti – no i so zlomkami poróznych tehál – na západnom okraji lode. Dlážka č. 1 je v subpozícii k tomuto múriku (podbieha pod múrik).

V tejto etape končí existencia staršieho kostola. Bol prakticky úplne zlikvidovaný – alebo rozobraný – a začína stavebný vývoj známej románskej stavby. Nadväzuje priamo na základ, na niektorých miestach i na 1–2 zachované riadky nadzákladového muriva staršej stavby. Tento vývojový proces je už doménou umeleckohistorického výskumu S. Paulusovej. Je otázka, aký čas prebehol medzi deštrukciou staršej a počiatkami nasledujúcej stavby, v každom prípade však ide o narušenie kontinuity stavebného vývoja kostola. Nasleduje niekoľko stavebných fáz reprezentujúcich románsky štýl – až do výšky ca 3 m zachované murivo druhého kostola so sekundárnymi nárožnými kvádrmi z neznámej staršej stavby a a čosi nesôr – opäť po značnom poškodení nasledujúce románske „tehlové“ nadstavby a úpravy (patria sem napr. aj tri známe okná na južnom múre lode a nadstavba apsidy). Medzi tieto románske tehlové časti patrí však aj vznik empory, ktorá je autentická románska len v spodnej časti a prekonala zrejme niekoľko stavebných úprav.

Z hľadiska archeologického výskumu vývoj stavby sa dopĺňa o tieto skutočnosti:

a) *V exteriéri*. Druhá fáza vo výstavbe kostola využíva síce stabilitu starších základov, na južnej strane je však loď o čosi širšia, prípadne pri novej výstavbe vyrovnali nepravidelnosti v pôdoryse staršej stavby. Práve rozšírenie základov – plenta na juhozápadnom nároží kostola, ktorá dokonca prekryla jeden z hrobov patriacich do najstaršieho známeho horizontu pochovávaní – bolo prvou indíciou predpokladať starší kostol od známej „emporovej“ stavby.

Prekvapujúcim je objavenie základov južnej prístavby s dvomi stavebnými etapami. V oboch prípadoch ide o nižšie, ľahké stavby s pomerne plytkými a úzkymi (šírka do 50 cm) základmi. Prvá stavba má pôdorys obdĺžnika o vnútorných rozmeroch 6,50×3,80 m pristaveného k lodi v celej jej dĺžke. K tejto stavbe bola na východnej strane pripojená malá stavba takisto štvoruholníkového tvaru o rozmeroch 3,2×2 m. Obe základové murivá boli budované z lomových kameňov, v prípade menšej stavby aj s prímiesou poróznych tehál. Datovanie týchto prístavieb sa opiera o vzťah architektúr k hrobom kostolného cintorína. Vyskytli sa hroby datované do 12. stor., prekryté základmi týchto dvoch prístavieb. Na druhej strane boli murivá porušené, ba na západnej strane úplne zničené viacerými hrobmi z 15.–17. stor. Na tomto základe aj existencia prístavieb patrí do obdobia od 12./13. do 14./15. stor.

Pokiaľ ide o funkciu pertraktovaných stavieb, tak už spomenutý superpozičný vzťah k hrobom a napokon aj útle a plytké základy vylučovali možnosť uvažovať o staršom kostole. Ostáva len možnosť aspoň nahodiť otázku funkcie prístavieb vo vzťahu ku kostolíku sv. Michala. Datovanie naznačuje už pokročilú fázu vývoja, teda obdobie, keď Dražovce a ich kostol skutočne patrili zoborskému kláštoru. Preto možno vylúčiť v tejto súvislosti úvahy o feudálnom sídle a upriamiť pozornosť najmä na tunajšie možné aktivity benediktínov. Bola tu grangia, alebo forma akejsi pustovne? Boli tu napokon dve miestnosti, ich plocha bola takmer taká, ako celý pôdorys kostola. Priamy kontakt so stavbou kostola sa však nezistil ani na jednom mieste. Základy prístavieb boli v miestach predpokladaného pripojenia ma murivo kostola bez stopy zničené. Je pravdepodobné, že k tomu došlo pri úpravách muriva kostola, kde neraz obnažili aj základové murivo. A je tu predsa dôkaz, že existencia prístavieb vplývala na stavebný vývoj románskeho kostola a to v plnom súlade s archeologickým datovaním ich vzniku. K románskej výstavbe už tretieho – tehlového – kostola patrili tri vysoko postavené okná. Prístavba pravdepodobne s pultovou strechou však tieto okná prekryla, zrejme boli na dlhší čas zamurované a miesto nich sa vyhotovili iné, vyššie posadené, pravdepodobne opäť tri románske okná. Z nich sa pri umeleckohistorickom výskume podarilo odkryť jedno. Po zániku prístavby boli tieto románske okná za-

murované a opäť uvedené do funkcie pôvodné okná viditeľné i dnes; ich románsky charakter však už nie je zďaleka autentický.

b) *Vstupný trakt.* Vstup do kostola bol vo všetkých známych stavebných etapách na južnej strane, avšak v stredoveku bol posunutý asi o 20 cm na západ. Zodpovedá tomu situovanie vstupnej plochy – mohutného plochého kameňa z vonkajšej strany prahu a v interiéri poloha hrubých kamenných schodov vedúcich na úroveň jednotlivých fáz dlážok.

c) *Interiér.* Počínajúc dlážkou 1 a 2, ktoré súvisia s existenciou prakticky len v základoch zachovaného najstaršieho kostola až po dlážku 7, ktorú predstavuje novoveká tehlová dlážka stavaná „na kant“ na úrovni okolitého terénu, dlážky v kostole sa zdvihli od obdobia vzniku kostola po súčasnosť asi o 90 cm. Sledovanie dlážok a ich vzťah k jednotlivým murivám – a naznačili sme to už v prípade dlážky 1 a 2 – umožňuje precizovať stavebný vývoj kostola. Podarilo sa takto začleniť napr. vznik základov emporových pilierov v súvisi s maltovou dlážkou 4 (hĺbka 51 cm) a pred vznikom červenej sypkej dlážky 5 s vápenným poterom (hĺbka 43 cm). Na základe týchto vzťahov sa ukazuje, že počiatky výstavby tribúny nie sú pred polovicou 13. stor. V interiéri napokon aj odkrytie základov chýbajúceho polpilástra empory na južnej strane loka naznačilo, že empora v Dražovciach patrí až do obdobia benediktínskeho vlastníctva a v takomto zmysle nemôže ďalej slúžiť ako argument o tunajšom zemepánskom sídle.

b) Výskum prikostolného cintorína

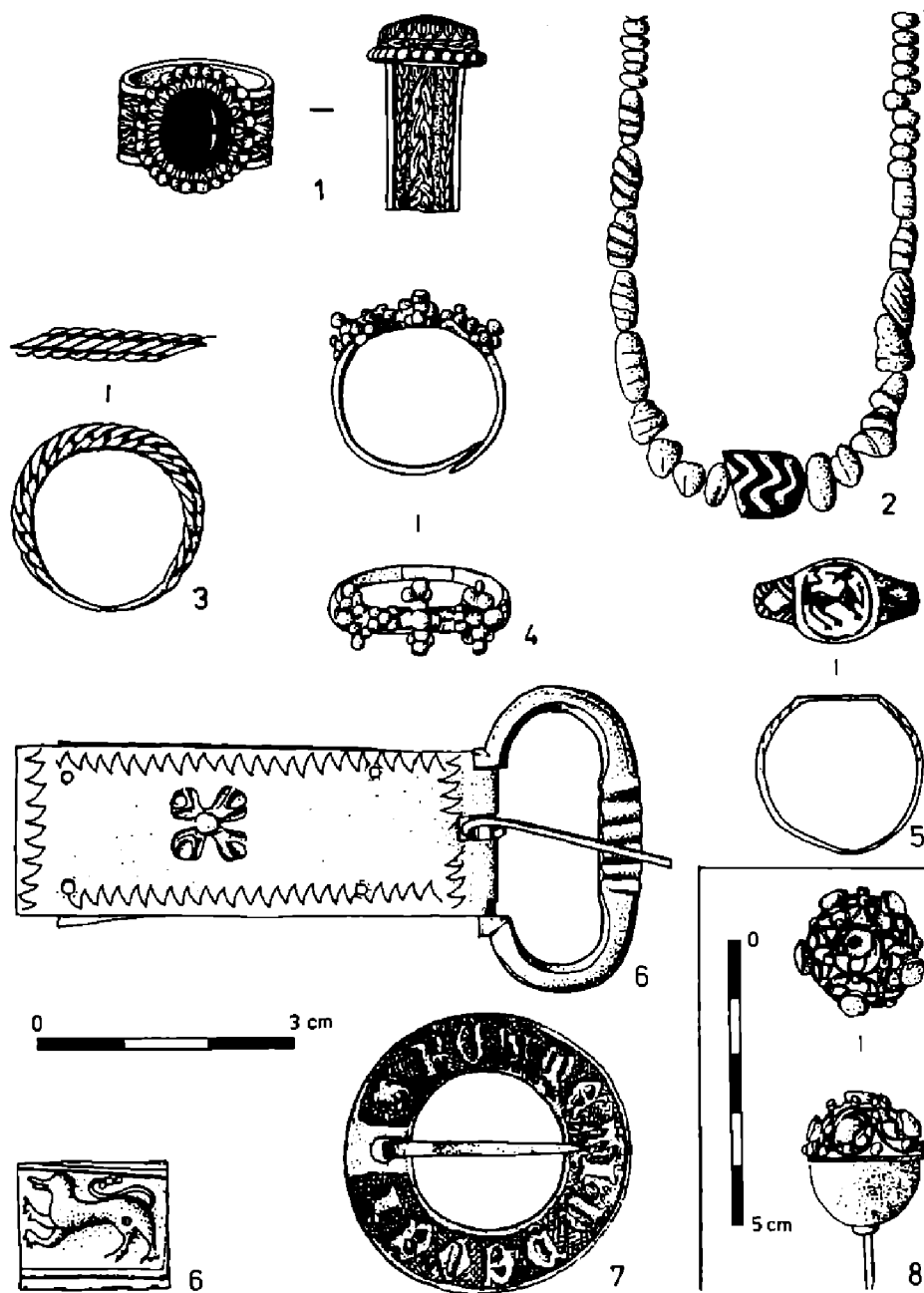
So zisteniami o staršom stavebnom jadre kostola, ako je jeho známa emporová podoba, dobre korešponujú poznatky o cintoríne. Ide o rozsahom nevelkú nekropolu (ovál s rozmermi ca 30×35 m). Rozmiestnenie hrobov je nepravidelné, zhľuky hrobov sa striedajú s prázdnyimi priestormi tam, kde vystupujúce skalné podložie neumožnilo zahľbovať hrobové jamy. Napriek tomu vyskytujú sa hroby už od hĺbok 25 cm. V priemere však hĺbky hrobov sú od 60 do 90 cm. Orientácia hrobov Z–V, poloha tela a rúk sa nevymykajú známym poznatkom z podobných lokalít (posledne *Ruttkey 1996*), špecifiká sa prejavajú až po štatistickej analýze a demografických porovnaníach.

Na uvedenom priestore sú predovšetkým hroby od polovice 11. do konca 13. stor. Podstatne menší je počet hrobov zo 14. a 15. stor. a tie sa vyskytujú pomerne blízko ku kostolu. Najmenej je v priestore prikostolného cintorína hrobov zo 16.–17. stor. Tri hroby z tohto horizontu boli v lodi kostola, ďalšie sú rozptýlené opäť v blízkosti kostola. Výlučne takéto včasnónovoveké hroby zrejme až zo 17. stor. sú zahľbené v telese valu. Medzi okrajom prikostolného cintorína a hrobmi vo vale je pomerne veľká cezúra, skalné podložie vystupuje tu takmer až na povrch.

Pri výskume pohrebiska sa získal pomerne bohatý a často aj typologicky veľmi dôležitý súbor nálezov (*obr. 4*). Pomerne dobre je zachovaný horizont z 11.–13. stor. (záušnice, náhrdelníky, prstene, mince počínajúc razbou uhorského kráľa Ondreja I., 1046–1061), horizont zo 14.–15. stor. reprezentuje o. i. aj viacero zriedkavých foriem čeleniek a opaskov. zo 16.–17. stor. Stratigrafické vzťahy umožňujú rozpoznať aj horizont pred polovicou 11. stor., čím sa cintorín zaraďuje medzi najstaršie doteraz skúmané lokality tohto typu na Slovensku. Nepotvrdili sa zatiaľ indície o hroboch z 9. stor., o tunajšom osídlení v tom období. Pohrebisko, s ktorým pravdepodobne súvisia staršie nálezy z Dražoviec (napr. ostrohy z veľkomoravského obdobia), bolo identifikované priamo v severnej časti intravilánu, teda na južných svahoch ostrohu s kostolom sv. Michala.

c) Výskum opevnenia

Šijový val bol budovaný z dvoch nasucho kladených múrov, medzi ktorými je červená prepálená hlina s popolnatou konzistenciou a miestami aj stopy dreva. Ani na jednom mieste sa však nepodarilo zachytiť uvedené múry v tak neporušenej podobe, ako to prezentovala Ľ. Kraskovská. Val na teraz skúmaných miestach bol veľmi narušený novovekými hrobmi. Jeho datovanie ostáva neisté, ukazuje sa však, že predpoklad o datovaní do včas-

Obr. 4. Nitra-Dražovce. Cintorín pri kostole sv. Michala. Ukážky významných nálezov z hrobov datovaných mincami: 1, 2 – horizont 11. stor.; 3 – horizont 1. pol. 12. stor.; 4 – horizont 2. pol. 12. stor.; 5 – horizont 1. pol. 13. stor.; 6 a, b – horizont 2. pol. 13. stor.; 7 – horizont 14. stor.; 8 – horizont 17. stor. Kresba M. Palková.

ného stredoveku je takmer vylúčený. Val je však mladší, ako vrstva s tunajšími eneolitickými nálezmi. Je možné, že súvisí s tou fázou sporadického pravekého osídlenia, ktoré *L. Veličik* a *P. Romsauer* (1994, s. 123) datujú do mladšej, prípadne až neskorej doby bronzovej.

d) Otázka profánnych objektov

Včasno- alebo vrcholnostredoveké profánne objekty sa na skúmaných plochách nezistili. „Pravidelné útvary“ viditeľné na leteckých fotografiách sú zčasti odrazom geologickej štruktúry skalnatého podlažia, ďalšie sú výsledkom recentných zásahov.

Záver

V stručnom prehľade s dôrazom na problematiku kostola sv. Michala v rámci archeologického a umelkecko-historického výskumu som načrtnol základné výsledky na výskume v Dražovciach pri Nitre. Konštatujem, že podľa doterajších kritérií (empora, val a pod.)

nemožno doložiť existenciu zemepanského sídla a to v žiadnom chronologickom rámci. Na druhej strane to považujem za terajší stav výskumu, ktorý bude pokračovať ako v teréne, tak i pri sústreďovaní nových údajov a komparatívnych prameňov. Výskum už aj doteraz priniesol cenné výsledky z hľadiska spresnenia pri zhodnotení vývoja kostola sv. Michalaa najmä pri získaní presvedčivých materiálových dokladov o jeho vzniku najneskôr už okolo polovice 11. stor., pričom ešte starší pôvod najstaršej fázy tejto stavby je dosť pravdepodobný.

Literatúra

- BIALEKOVÁ, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung). Slov. Archeol. 25, s. 103–160.
- BLASKOVICS, J. 1993: Az újvári ejálet török adóösszeírásai. Bratislava 1993.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1944: Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a Liptove. Turč. Sv. Martin.
- CDES 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I (ad edendum praeparavit R. Marsina). Bratislava.
- GUSTINI, K. 1766: Visitationes Canonicae 1766, Tom. I–V (rkp. v archíve biskupstva v Nitre, preklad F. Mojta v knižnici Archeologického ústavu SAV).
- JANŠÁK, Š. 1929: Slovenské hradiská z doby halštatskej. In: Sbor. Muzeál. Slov. Spoločn. 23. Turčiansky Sv. Martin, s. 6–8, tab. III.
- KRASKOVSKÁ, L. 1961: Výskum na hradisku v Dražovciach. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied 6. Nitra, s. 161–179.
- MARSINA, R. 1961: K problematike najstarších zoborských listín. In: Hist. Štúdie 7, s. 201–220.
- MENCL, V. 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku I. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej. Praha–Prešov.
- NYITRA VÁRMEGYE 1898: Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegyé (red. J. Sziklay a S. Borovszky). Budapest.
- PAULER, Gy. 1899: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I. Budapest.
- PAULUSOVÁ, S. 1997: Doterajšie výsledky umeleckohistorického výskumu rím. kat. kostola sv. Michala v Dražovciach. In: Archaeol. hist. 22 (v tlači).
- RUTTKAY, A. 1989: Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku spreď polovice 13. storočia (Problematika a novšie výskumy). In: Zbor. Slov. nár. Múz. 83, Hist. 29. Bratislava, s. 57–107.
- RUTTKAY, A. 1991: Výskum v Nitre-Dražovciach pri kostole sv. Michala a v jeho okolí, Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v R. 1989. Nitra, s. 88–90.
- RUTTKAY, A. 1993: Archeologický výskum pri kostolíku sv. Michala v Dražovciach. In: Nitra – kultúrno-spoločenský mesačník, roč. 19. Nitra, č. 6, s. 11–13 a 7, s. 8, 9.
- RUTTKAY, A.: 1996: Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostolec, Bez. Trnava: Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchen Friedhofen vor dem 13. Jh. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava, s. 391–408.
- STANISLAV, J. 1948: Slovenský juh v stredoveku. Turč. Sv. Martin.
- SÚPIS OBCÍ 1977: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Bratislava.
- SÚPIS PAMIATOK 1967–1969: Súpis pamiatok na Slovensku I–III. Bratislava.
- VAGNER, J. 1896: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nitra.
- VELIAČIK, L.–ROMSAUER, P. 1994: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku, I – Katalóg. Nitra.
- VURUM, J. 1835: Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria. Posonium.

Zusammenfassung

Grabung in Nitra-Dražovce, bei der St.-Michaels-Kirche und Ihrer Umgebung

Bei der systematischen Grabung ab J. 1989 auf einer erhöhten Spornfundstelle in Nitra, Teil Dražovce, erfaßte man äneolitische und hallstattzeitliche Besiedlung. Die Fundstelle ist von drei Seiten mit einem Wall aus steinernen Trockenmauern befestigt, zwischen ihnen ist eine Lehmfüllung. Die romanische Kirche aus der zweiten Hälfte des 12. bis zur ersten Hälfte des 13. Jhs. stellt die zweite Bauphase des Objektes dar und im Mittelalter gehörte zu ihr auch ein Seitenschiff (?). Es wurde jedoch Mauerwerk etwa einer älteren Phase der Kirche schon aus der Zeit vor der Mitte des 11. Jh. festgestellt. Auf dem

Friedhof um die Kirche herum wurden 392 Gräber abgedeckt. Es überwiegen Gräber aus dem 11.–13. Jh. in kleinerer Anzahl aus dem 14.–15. Jh. Und nur vereinzelte auch aus dem 16.–17. Jh. Das Fundmaterial besteht aus Haarringen, Fingerringen, Halsbändern, Stirnbändern, Gürteln und Münzen. Über den Gräbern aus dem 11.–13. Jh befinden sich verhältnismäßig häufig Grabsteine. Die Voraussetzung eines frühmittelalterlichen befestigten Sitzes (Herrenhofes) muß noch durch weitere Grabungen beglaubigt werden.

Abbildungen:

1. Nitra-Dražovce. St. Michaels-Kirche. Stand im Verlauf der historisch-architektonischen Forschungen (1993).
2. Nitra-Dražovce. Situationsplan der Lokalität. St. Michaels-Kirche ist mit Kreuz bezeichnet.
3. Nitra-Dražovce. Archäologische Grabungen; in den Jahren 1947–1948 – punktierte Flächen, seit dem Jahr 1948 schraffierte Flächen.
4. Nitra-Dražovce. Friedhof um die Kirche herum. Durch die Münzen datierte Funde; 1, 2 – 11. Jh.; 3 – erste Hälfte des 12. Jhs.; 4 – zweite Hälfte des 12. Jhs.; 5 – erste Hälfte des 13. Jhs.; 6a, b – zweite Hälfte des 13. Jhs.; 7 – 14. Jh.; 8 – 17. Jh.